

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENSKO *kos biti komu* »PAREM ESSE, SUPERARI«

Pleteršnik navaja, da je *kos* v tej frazi adjektiv indeklinabile, omenja pa, da se na severovzhodu (v Rogatcu) uporablja tudi *ona je kosa, mi smo kosi*. Šuman je v Jagičevem Arhivu XXX 297 opozoril, da pomeni *kos* v češčini in poljščini poleg ptiča »Turdus merula« tudi »prekanjenec, prebrisanec« in z rezervo pripušča Berneker, SEW I 585 možnost, da v tem primeru nimamo opraviti s homonimnostjo, ampak z isto osnovo. Ker je *Kos* tudi v slovenščini in srbohrvaščini izredno pogost priimek, smemo domnevati, da je tudi na jugu poleg ptiča živel nekoč še nek drugačen pomen. V obeh izdajah svojega etimološkega slovarja pa razlaga Machek, da je *kos* »Turdus merula« pogumen in neboječ ptič in ne vidi razloga, zakaj bi bilo treba dvomiti v povezavo obeh primerov.

Vendar se ni nihče od omenjenih leksikologov toliko potrudil, da bi zajel v slovenščini celotno besedno družino, ki je ne moremo pomensko ločiti od adjektiva *kōs*. Gotovo spadajo zraven glagoli *kōsati se, kōsam se* »certare, contendere« in *prekositi koga, prekosim* »superare, vincere« z imperfektivom *prekōšati, prekōšam*, kar je samo ljudsko etimološko naslonjeno na *kōsa* »falx fenaria«. Z rezervo bi navedel še *košātiti se, košātim se s čim* »iactare, elatum esse« npr. *Ve Kranjice ste košate* (Prešeren), kjer gre komaj verjetno za metaforičen razvoj pomena iz drugih, homonimnih osnov.

Pomensko blizu tej slovenski besedni družini se zdi makedonsko *košne se* »pomeriti se s kom«, medtem ko je *košija* (konjska dirka in nagrada za zmagovalca na dirki«, tudi srbohrvaško *kōšija* in bolgarsko *košija* sta balkanska turcizma, turško *koş* »isto« (Miklošič, 134; Berneker, I 586). Zato je primerjava makedonskega glagola s slovensko besedno družino vendarle dvomljiva. Obilica homonimov z osnovo *kos-* otežkoča jasen pregled. Splošno slovansko *kos^b* »Turdus merula« ima v primerjavi z gr. *κοπιχος* »Turdus merula« poleg *κοδδυφος* že od začetkov primerjalnega jezikoslovja neizpodbitno etimologijo *kopsos (Berneker, SEW I 585; Frisk, GEW I 930), žal brez drugega zanesljivega sorodstva. Pomenska primerjava z našim *kosati se* se zdi nemogoča.

Imamo pa v slovenščini še eno narečno besedno skupino z *-o-* v osnovi, medtem ko poznajo drugi slovanski jeziki samo oblike z *-a-*. Pleteršnik navaja *podkōšati, podkōšam* »izpodrecati, izpodvihati« (jugovzhodno štajersko), poleg *podkōšiti, podkōšniti* z imperfektivom *podkašati*. Pomensko enako je poljsko *podkasać, zakasać* »zavihati«, staro poljsko tudi simpleks *kasać się* »izpodrecati se, zavihati si rokav, pripravljati se na kaj«. Tudi češko je *kasati* in *podkasati* »isto«, gornje lužiško *kasać, podkasać*, dolnje lužiško *kasaš se, podkasaš se*. Tudi pri vzhodnih Slovanih najdemo narečno, vendar samo na zahodu rusko

zakasátʲ, belorusko *padkasácʲ*, *zakasacʲ* in ukrajinsko *pidkasátʲysja*. Iz slovan-
skih jezikov je izposojeno tudi litavsko *kasóti*, *kasótis* »izpodrecati, zavihati«
(Brückner, Litu-slavische Studien I 91). Različni narečni pomeni kakor so na
primer poljsko »prizadevati si, vzpenjati se, lotiti se česa, pripravljati se«,
češko *kasati se* »postavljati se, bahati se«, slovaško *kasatʲ se na niekoho* »po-
stavljati se pred kom«, gornje lužiško *kasac so* »repenčiti se«, približujejo to
pomensko skupino slovenskemu *kōsati se s kom*. Machek, Listý filologické
LXIX 38 je rekonstruiral izhodni pomen v zloženkah tipa *podkasati* »izpodrecati
se, zavihati si rokave«. Oblikovno je *kasati* intenziv *kosati*. Tudi naše *izpod-
rĕcati* poleg *izpodbrĕcati*, *izpodbrĕncati* in celo *izpodrĕpati* (notranjsko) se v
primerjavi z ukrajinskim narečno pomensko enakim *pidrjadýty* izkaže kot s-
intenzivum k *rĕdʲ*, *rĕdʲ* »red, vrsta«, torej *jʲz-pod-rĕd-s-ati z naslonitvami na
drugo osnovo *rep* ali z neorganskim vrinjenim -b-. Saj se tudi slovensko *srenja*
»občina«, kar je Miklošič v svojem etimološkem slovarju rekonstruiral v
*sʲrĕdʲnĭa, torej »osrednja« v primerjavi z latinizirano langobardskim *jānus*
»občina« poleg nemškega *Jahn* »vrsta, red« izkaže kot *sʲrĕdʲnĭā in to nam
obenem pojasniti slovenske narečne števnike tipa *potrĕdū* »petdeset«.

Brez zadržkov smemo torej slovensko *biti komu kōs* in *kōsati se* povezati s
splošnoslovanskim *kasati*. Ni izključeno, da je češko in poljsko *kos* »preka-
njenec, prebrisanec« ostanek iste besedne družine, ki je samo slučajno sovpadel
s *kosʲ* »Turdus merula«. Drug takšen ostanek je v balkansko in rusko cerkve-
noslovanski frazi *kasati se pgti* »spustiti se, nastopiti«.

Opozoriti je treba še na slovensko *kasati*, *kasam* »pri teku opletati, majati z
glavo« (o konju). Pleteršnik navaja po Miklošiču še *kasavec* (m.) »konj, ki
opleta z glavo«. To je pomensko blizu novoknjžnemu *kasati* »dirkati«, *kasáč*
(m.) »dirkalni konj«, izposojenima iz srbohrvaškega *kāsati*, *kāskati* »dirkati«.
Skok, II 56 opozarja pri tem tudi na gornjelužiško *kejsac* z enakim pomenom.
V makedonskem *kasa* »zbadati, špikati, dražiti« je verjetno prišlo do besednega
križanja med *kōsati, slovensko *kositi* in stari *kasati*. Vasmer, REW I 640 na-
vaja tudi rusko narečno *kosátʲ* »tepsti, kaznovati«, kar povezuje s *kosnútʲ*,
kasátʲsja »dotakniti se«, ukr. *kosnútʲysja*, bolgarsko *kosvam se*, a tudi srbo-
hrvaško *kōsnuti* in *kasati*. Makedonščina pozna *kosi (se)* »sekirati se«.

Iz take množice pomenskih skupin ni mogoče zanesljivo razbrati, če se je vse
to razvilo iz ene same osnove. Slovansko *kosa* v pomenu »lasje« je nedvomno
iz *kos- polne prevojne stopnje iste osnove, kakor jo imamo v *časati*, *češem*.
Isto velja za slovensko *kósem*, *kosmič* »drobec, delček«, ker je v cerkveni slo-
vanščini *kosmʲ* »lasje« (k temu *kosmāt*). Slovenski pomeni so bliže litavskemu
kāsti, *kasýti* »drgniti, praskati«. Proti našemu *razkōsati* »razdrobiti« je češko
rozkosat »skuštrati«, toda *rozkousati* je »razgristi« iz *kōd-s-, sln. *okušati* in
kositi. Drugo je slovensko *kosa* »falx fenaria«, kar najbolj verjetno povezujejo
s staroindijskim *śasati* »reže« iz prvotnega *k'es-. Za rusko *kosnutʲ*, *kasátʲ(sja)*
izhaja vrsta avtorjev iz iste osnove *kes- kakor v *kosa*, *časati*. Težave povzročā
kasati, kar kljub pomenski razliki lahko spada k isti osnovi. Machek je izhajal
iz *kēs-, slovanski *čas*, češko celo *časati* »hiteti«. Ker pa ima slovenščina toliko
primerov, ki kažejo na prvotni kratki vokal, je njegova domneva več kakor
dvomljiva.

Homonima so v jezikoslovju trd problem in za semantično razvejanost posameznih osnov ni na razpolago nobenih eksaktnih meril. Za naše današnje mišljenje je na primer popolnoma nerazumljivo, da bi moglo biti slovensko in čakavsko *kračun* »lesen zapah pri vratih« ista beseda kakor *kračun* »božič« ali »čas okoli božiča« pri drugih Slovanih. Podobno je srbohrvaško *bādnjāk* tudi »lesena klada« in »božič« in v kašubščini je *gādka* »lesena klijka pri vratih« poleg etimološko sorodnega *godē* (< *gody*) »čas med božičem in novim letom«.¹ To so sledovi neke stare miselnosti, ki se ji več ne znamo približati. Po drugi strani pa se nam zdi kar sprejemljivo, da pomeni slovensko *parkelj* »Miklavžev spremljevalec, hudič« in »krmpelj«. Miklošič je v *Lexicon paleoslovenico* primerjal slovensko *parkelj* s cerkvenoslovanskim č^b*parog*^b »krempelj«, toda v svojem etimološkem slovarju je to misel opustil in pri č^b*parog*^b navaja samo še sbh. č^b*porci* »kremplji« in češko *čpár, špár* »krempelj«. Štrekelj je v Jagičevem Arhivu XIV 534 pravilno izvajal *parkelj* iz bavarsko avstrijskega *Partl, Pärtl* »Miklavžev spremljevalec«. Toda poleg *parkelj* navaja Pleteršnik tudi narečno *šparkelj* »krempelj« (vzhodno štajersko). To je zanesljiv dokaz, da sta sovpadli in se prilagodili druga drugi dve popolnoma različni besedi ter je *parkelj* »krempelj« vendarle slovansko č^b*par-k-*, verjetno sorodno z latinskimi *capere* »vzeti, zgrabití«, čeprav se zdi Bernekerju, SEW I 169 ta povezava negotova. Nimamo pa pri vsakem homonimu takšne sreče, da bi v katerem koli jeziku našli primerno dubleto, ki bi pojasnila vse težave.

Janez Rotar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

VKLJUČENOST OTROŠKE IN MLADINSKE KNJIŽEVNOSTI V IZOBRAŽEVANJE IN LITERARNO ESTETSKA VZGOJA

Literarno estetska vzgoja se v našem sistemu vzgoje in izobraževanja odvija po stopnjah: predšolska vzgoja, obvezno osnovnošolsko izobraževanje in srednješolsko (usmerjeno) izobraževanje. Seveda pa sta estetska in literarno estetska vzgoja navzoči in zajeti tudi drugače, npr. v otroških gledališčih in knjižnicah, v izobraževalnih programih radia in televizije, v tedenskih in drugih listih, na delavskih in ljudskih univerzah in še kako drugače.

Če bi skušali na splošno zajeti in označiti lastnosti literarno estetske vzgoje na vsaki posamezni stopnji šolske vzgoje, bi dejali, da predšolska vzgoja skrbi za

¹ Preseneča pa bolgarsko narečno *poǎnoto* in *pugano* »čas od novega leta do treh kraljev«, ki ga iz pomenkih razlogov skorajda ne moremo izpeljati iz lat. *paganus*, bolgarsko *poganeč*; verjetnejša je rekonstrukcija **pogadyno (vrēmę)*, tj. iz korena *gad-*, čeprav ni povsem jasno, kakšen naj bi bil izhodiščni pomen te sintagme, ali »čas, v katerem se prerokuje« ali celo kaj drugega. (Gradivo iz disertacije Alenke Sivic-Dular, Pomenoslovna razčlemba besedne družine iz korena *god-* v slovanskih jezikih.)